Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

01 October – 14 November 2026

ISHONCHNING SHAXSLARARO VA INSTITUTSIONAL SHAKLLARI: MUROSA KELISHUVLARINING DAVOMIYLIGI HAMDA IJTIMOIY XAVFSIZLIK BILAN ALOQADORLIGI

Nodirjon Nabijonovich Tuxlimurodov*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

✉ nodirjon78@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada ishonch shaxsiy munosabatdagi psixologik kutish bilan chegaralanmay, institutlarning va’dalarni bajarishi, qarorlarni asoslay olishi va nizolarni adolatli ko‘rib chiqish qobiliyatiga bog‘liq ko‘p qatlamli hodisa sifatida talqin qilinadi. Shaxslararo ishonch, institutsional ishonch va ishonchga loyiqlik tushunchalari farqlanadi. Natijada murosa kelishuvlarining davomiyligini tushuntiruvchi “tekshiriladigan ishonch” modeli ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar

ishonch, institutsional ishonch, ishonchga loyiqlik, murosa, ijtimoiy xavfsizlik, hisobdorlik, davomiylik.

DOI: 10.5281/zenodo.23771724

KIRISH

ishonchning ko‘p qatlamliligi masalasini tahlil qilishda boshlang‘ich nuqta shuki, shaxsga ishonish bilan institutga ishonish bir xil asosga ega emas va bir-birini avtomatik almashtirmaydi Mazkur tezisning institutsional ma’nosi shundaki, qaror faqat yakuniy natija bilan emas, uni hosil qilgan vakolat, sabab va javobgarlik zanjiri bilan ham baholanishi lozim. Muqobil holat sifatida yaxshi shaxsiy munosabat yomon protsedurani, yaxshi protsedura esa har doim shaxsiy ishonchni kompensatsiya qilolmaydi ko‘riladi. Bunday vaziyat manfaatlar o‘rtasidagi real ziddiyatni ko‘rsatadi va uni mavhum ‘umumiy foyda’ bilan yopib yuborishdan saqlaydi. Adabiyotdagi yondashuvlar ushbu farqlashni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi [3; 5]. Shundan kelib chiqib, ishonchni shaxslararo, institutsional va ishonchga loyiqlik darajalarida ajratish taklif etiladi. Bu mualliflik konseptual taklifi bo‘lib, amaliy qo‘llashdan oldin alohida empirik tekshiruv zarur.

Nazariy jihatdan murosa davomiyligi bir o‘lchovli hodisa emas: kelishuvning saqlanishi tomonlarning ilk niyatidan tashqari, ijroning kuzatilishi va nizo yuzaga kelganda ishlaydigan tartiblarga bog‘liq Bu farqlash bir vaqtning o‘zida ikki savolni ochadi: qaysi qiymat himoya qilinmoqda va tanlangan vositaning xarajati kim zimmasiga tushmoqda. Agar og‘zaki va’da kuchlar nisbati o‘zgarganda zaiflashishi mumkin, qarorning tashqi samaradorligi uning normativ maqbulligini to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun manbalarda ilgari surilgan argumentlar [5; 7] natija, protsedura va taqsimot oqibatlarini birgalikda ko‘rishga undaydi. Maqolada shu asosda murosa barqarorligini protsessual kafolatlar bilan tushuntirish zarur deb hisoblanadi. Taklif tayyor o‘lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqot uchun tekshiruv savollarini aniqlashtiruvchi nazariy vositadir.

Mazkur tadqiqot doirasida ijtimoiy xavfsizlik quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: ijtimoiy xavf-

sizlik faqat tahdid yo‘qligi emas, nizolarni zo‘ravon yoki destabilizatsion shaklga o‘tmasdan qayta ishlash qobiliyatini ham anglatadi Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, ishonch inqirozi barcha nizo va tanqidni xavf deb talqin qilishga olib kelishi mumkin holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [1; 8]. Shu sababli xavfsizlikni ishonchni tiklash mexanizmlari bilan bog‘lash maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan ishonch va fuqarolik institutlarining mazmuni fuqarolik instituti qayta aloqa va nazorat orqali ishonchga loyiqlikni ishlab chiqarishi mumkin degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Faqat ‘ishoning’ degan normativ chaqiriq tekshiruv bo‘lmasa aks ta’sir qiladi, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [2; 6] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada ishonch talabidan oldin ishonchga loyiqlik shartlarini asoslash ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Maqolaning maqsadi, “ishonchning shaxslararo va institutsional shakllari” muammosini nazariy va institutsional jihatdan qayta asoslash hamda qarorlarni tekshirish uchun qo‘llanadigan mezonlar tizimini ishlab chiqishdir. Tadqiqot savoli shunday qo‘yiladi: mazkur munosabatlarda samaradorlik, huquq, manfaat va javobgarlik bir-birini inkor etmaydigan tarzda qanday muvofiqlashtirilishi mumkin? Ilmiy yangilik empirik qonuniyat da’vosida emas, tushunchalarni differensiatsiya qilish, normativ chegaralarni ochish va keyingi empirik tadqiqot uchun falsafiy-institutsional tekshiruv ramkasini taklif etishda namoyon bo‘ladi. Shu sababli maqoladagi model va mezonlar mualliflik konseptual takliflari sifatida beriladi; ularning o‘lchov xususiyatlari alohida validatsiya qilinishi lozim.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. Nazariy jihatdan tushunchaviy farqlash bir o‘lchovli hodisa emas: trust, confidence va trustworthiness kategoriyalarining funksional farqi saqlanishi kerak Bu farqlash bir vaqtning o‘zida ikki savolni ochadi: qaysi qiymat himoya qilinmoqda va tanlangan vositaning xarajati kim zimmasiga tushmoqda. Agar ularni bitta umumiy hissiyotga tushirish institutning real sifatini jamoatchilik kayfiyatiga bog‘lab qo‘yadi, qarorning tashqi samaradorligi uning normativ maqbulligini to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun manbalarda ilgari surilgan argumentlar [5; 7] natija, protsedura va taqsimot oqibatlarini birgalikda ko‘rishga undaydi. Maqolada shu asosda subyektiv ishonch va obyektiv tekshiriladigan ishonchlilikni alohida tahlil qilish zarur deb hisoblanadi. Taklif tayyor o‘lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqot uchun tekshiruv savollarini aniqlashtiruvchi nazariy vositadir.

Mazkur tadqiqot doirasida institutsional tahlil quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: qoida, vakolat, audit va apellyatsiya mexanizmlari ishonchning ijtimoiy infratuzilmasini tashkil etadi Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, faqat shaxsiy fazilatga tayanish kadr almashganda tizimni zaiflashtiradi holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [3; 4]. Shu sababli ishonchni shaxsiy reputatsiya bilan birga protsedura sifatiga bog‘lash maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan normativ tahlilning mazmuni ishonchning ko‘payishi o‘z-o‘zidan yaxshi natija deb qabul qilinmaydi, chunki noo‘rin ishonch ham xavf tug‘diradi degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Ko‘r-ko‘rona ishonch nazorat va javobgarlikni kamaytirishi mumkin, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [5; 8] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish

imkonini beradi. Maqolada ‘qancha ko‘p ishonch’ emas, ‘kim nimaga asoslanib ishonadi’ savolini markazga qo‘yish ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Institutsional tahlil davomiylik tahlilini shunday qayta qo‘yishga imkon beradi: murosa bir martalik akt emas, vaqt davomida majburiyatlarning bajarilishi bilan qayta ishlab chiqariladi Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan ushbu tezis resurs, vaqt va axborotning cheklanganligini inkor etmaydi; aksincha, cheklovlar mavjud bo‘lganda tanlovning normativ sababi yanada aniq ko‘rsatilishi kerakligini bildiradi. Ilk kelishuvga haddan tashqari e’tibor keyingi ijro va yangilanishni ko‘rinmas qiladi vaziyatida yashirin muqobil xarajat va kuch asimmetriyasi ko‘rinadi. Tegishli nazariy manbalar [6; 7] mazkur masalani institutlar va ijtimoiy qadriyatlar kesishmasida talqin qilishga yordam beradi. Shu asosda kelishuv hayot siklini tuzishdan ijro va qayta ko‘rishgacha kuzatish taklif etilib, u amaliy siyosat uchun emas, avvalo ilmiy diagnostika uchun mo‘ljallangan mezon sifatida talqin qilinadi.

Metodologik cheklov sifatida maqola empirik sababiy ta’sirni, aholi fikrining miqdoriy taqsimotini yoki muayyan tashkilotlar samaradorligini o‘lchamaydi. Shu bois ‘natijalar’ bo‘limidagi xulosalar konseptual sintez, normativ tekshiruv va institutsional dizayn darajasidagi natijalardir.

Mazkur tadqiqot doirasida tekshiriladigan ishonch modeli quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: ishonch barqaror bo‘lishi uchun tomonlar va’dalarning bajarilishi, sabablar va nizo tartibini tekshira olishi kerak Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, tekshirish imkonini ishonchsizlik belgisi deb ko‘rish institutsional zaiflikni kuchaytiradi holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [5; 7]. Shu sababli ishonch va nazoratni qarama-qarshi emas, bir-birini to‘ldiruvchi mexanizm sifatida qurish maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan shaxslararo ishonchning mazmuni takroriy tajriba, niyatni talqin qilish va va’daning bajarilishi shaxslararo ishonchning asosiy manbalaridir degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Shaxsiy yaqinlik konfliktli manfaatlar mavjudligini yo‘q qilmaydi, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [6; 1] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada shaxsiy ishonchni aniq majburiyat va chegaralar bilan mustahkamlash ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

1-jadval. Ishonch arxitekturasi va murosa davomiyligining institutsional shartlari

Ishonch shakli	Asos	Tekshiruv mexanizmi	Buzilganda tiklash yo‘li
Shaxslararo	Tajriba, niyat, o‘zaro bilim	Takroriy aloqa va va’daning bajarilishi	Izoh, uzr, kompensatsiya, yangi kelishuv
Institutsional	Qoida, protsedura, vakolat	Ochiq ma’lumot, audit, apellyatsiya	Protsedurani tuzatish va tashqi nazorat
Ishonchga loyiqlik	Kompetentlik, halollik, barqarorlik	Natija va sabablarning tekshirilishi	Mas’uliyat va qayta ishonch yaratish
Murosa ishonchi	O‘zaro majburiyat va qayta ko‘rish	Ijro monitoringi, nizo tartibi	Qayta muzokara va muddatli yangilash

Jadvaldagi mezonlar faktik reyting yoki statistik indeks emas. Ular qarorni bosqichma-bosqich tekshirish uchun normativ savollarni tartiblaydi: qaysi qadriyat himoya qilinmoqda, qanday vosita tanlanmoqda, xarajat kimga tushadi va qarorni qayta ko‘rish imkoniyati bormi. Shu sababli matritsa amaliy tashkilotga ko‘chirilganda har bir ustun uchun kuzatiladigan indikatorlar, ma’lumot manbalari va baholash chegaralari oldindan belgilanishi kerak.

Institutsional tahlil institutsional ishonchni shunday qayta qo‘yishga imkon beradi: institutga ishonch kadrlarning shaxsiy mashhurligidan ko‘ra qoidaning bashorat qilinishi va bir xilda qo‘llanishiga tayanishi kerak Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan ushbu tezis resurs, vaqt va axborotning cheklanganligini inkor etmaydi; aksincha, cheklovlar mavjud

bo‘lganda tanlovning normativ sababi yanada aniq ko‘rsatilishi kerakligini bildiradi. Shaxsiy reputatsiyaga haddan tashqari bog‘langan tizim rahbar almashganda inqirozga uchrashi mumkin vaziyatida yashirin muqobil xarajat va kuch asimmetriyasi ko‘rinadi. Tegishli nazariy manbalar [3; 4] mazkur masalani institutlar va ijtimoiy qadriyatlar kesishmasida talqin qilishga yordam beradi. Shu asosda protsedura, hujjat va apellyatsiyani ishonch arxitekturasining markaziga qo‘yish taklif etilib, u amaliy siyosat uchun emas, avvalo ilmiy diagnostika uchun mo‘ljallangan mezon sifatida talqin qilinadi.

Aksiologik yondashuvda ishonchga loyiqlikning ahamiyati shundan iboratki, ishonchga loyiqlik kompetentlik, halollik va majburiyatni bajarish qobiliyatining tekshiriladigan kombinatsiyasidir Bunday talqin subyektlarning manfaatlari o‘rtasidagi farqni konfliktning o‘zi deb emas, asoslantirish talabini yuzaga keltiradigan tabiiy ijtimoiy holat deb ko‘rishga imkon beradi. Yaxshi niyatning o‘zi murakkab majburiyatni bajarishga yetmasligi mumkin esa bir tomonning pozitsiyasi umumiy mezon o‘rnini egallab qolishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu masala manbalarda turli nazariy kontekstlarda yoritilgan [5; 7]. Natijada ishonchni niyat bilan birga salohiyat va natija orqali asoslash taklifi shakllantiriladi. Uning ilmiy ahamiyati qat’iy hukm berishda emas, keyingi kuzatuv va qiyosiy tahlil uchun aniq mezonlar yaratishidadir.

Axborot va ishonch masalasini tahlil qilishda boshlang‘ich nuqta shuki, axborot xurujlari va noto‘g‘ri ma’lumot ishonchning kognitiv asoslarini zaiflashtiradi Mazkur tezisning institutsional ma’nosi shundaki, qaror faqat yakuniy natija bilan emas, uni hosil qilgan vakolat, sabab va javobgarlik zanjiri bilan ham baholanishi lozim. Muqobil holat sifatida ko‘proq axborot avtomatik ravishda ko‘proq ishonch bermaydi, agar manba va tekshiruv noaniq bo‘lsa ko‘riladi. Bunday vaziyat manfaatlar o‘rtasidagi real ziddiyatni ko‘rsatadi va uni mavhum ‘umumiy foyda’ bilan yopib yuborishdan saqlaydi. Adabiyotdagi yondashuvlar ushbu farqlashni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi [1; 8]. Shundan kelib chiqib, axborotning kelib chiqishi, dalili va tuzatish mexanizmini ko‘rsatish taklif etiladi. Bu mualliflik konseptual taklifi bo‘lib, amaliy qo‘llashdan oldin alohida empirik tekshiruv zarur.

Nazariy jihatdan murosa ijrosi bir o‘lchovli hodisa emas: kelishuvning davomiyligi tomonlarning bajarilgan va bajarilmagan majburiyatlarni ko‘ra olishiga bog‘liq Bu farqlash bir vaqtning o‘zida ikki savolni ochadi: qaysi qiymat himoya qilinmoqda va tanlangan vositaning xarajati kim zimmasiga tushmoqda. Agar ijro bo‘yicha sukut taxmin va ayblovlarni kuchaytiradi, qarorning tashqi samaradorligi uning normativ maqbulligini to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun manbalarda ilgari surilgan argumentlar [6; 7] natija, protsedura va taqsimot oqibatlarini birgalikda ko‘rishga undaydi. Maqolada shu asosda oddiy va oshkora monitoring indikatorlarini kelishuvning o‘ziga kiritish zarur deb hisoblanadi. Taklif tayyor o‘lchov emas, balki keyingi empirik tadqiqot uchun tekshiruv savollarini aniqlashtiruvchi nazariy vositadir.

Mazkur tadqiqot doirasida nizo va tiklash quyidagi konseptual tezis bilan izohlanadi: ishonch buzilishi hamkorlikning avtomatik yakuni emas, agar adolatli tiklash mexanizmi mavjud bo‘lsa Natijani birgina ma’muriy yoki iqtisodiy ko‘rsatkich bilan baholash yetarli emas, chunki ijtimoiy munosabatning legitimligi sabablarni tushuntirish, teng maqomni tan olish va javobgarlikni belgilashga ham bog‘liq. Ayniqsa, xatoni yashirish yoki javobgarlikdan qochish ikkilamchi ishonch inqirozini yaratadi holati kategoriyalarni ehtiyotkorlik bilan ajratishni talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar bunday ko‘p qatlamli yondashuv uchun nazariy asos beradi [4; 5]. Shu sababli izoh, javobgarlik, kompensatsiya va yangi shartlarni tiklash sikliga birlashtirish maqolaning konseptual natijasi sifatida ilgari suriladi; uning real sharoitdagi farqlash kuchi esa keyingi validatsiya predmetidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan ijtimoiy xavfsizlikka ta’sirning mazmuni ishonch nizoni yumshatish uchun axborot va muzokara kanalini ochiq saqlaydi degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Ishonchning keskin yo‘qolishi har bir kelishmovchilikni ekzistensial tahdid sifatida ko‘rish xavfini oshiradi — aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [1; 8] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada ishonchni xavfsizlikning ‘yumshoq’ institutsional resursi sifatida ko‘rish ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Olingan natijalarni umumlashtirganda, tadqiq qilinayotgan hodisaning barqarorligi bitta dominant mezonga emas, o‘zaro cheklovchi mezonlar tizimiga bog‘liqligi ko‘rinadi. Samaradorlik zarur, biroq u adolat va legitimlikni almashtirmaydi; ixtiyoriylik muhim, biroq u axborot va real muqobil bo‘lmasa formal tus oladi; institutsional vakolat zarur, biroq u hisobdorlik va qayta ko‘rib chiqishdan xoli bo‘la olmaydi. Shu ma’noda dialektik yondashuv qarama-qarshi tomonlardan birini yo‘qotish emas, ularning funksional chegarasi va o‘zaro tuzatish mexanizmini topishni anglatadi.

MUHOKAMA

Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan ishonch va nazorat dialektikasining mazmuni sifatli nazorat ishonchga qarshi emas, ishonchni asoslash va tiklash vositasi bo‘lishi mumkin degan fikrda jamlanadi. Tahlilning normativ tomoni shuni ko‘rsatadiki, vakolat va samaradorlikning mavjudligi o‘z-o‘zidan yetarli asos emas; qarorning zaruriyligi, mutanosibligi va qayta ko‘rib chiqilishi ham muhim. Nazoratni faqat shubha deb tushunish hisobdorlikni zaiflashtiradi, aynan shu talabning buzilishi qanday muammo tug‘dirishini ko‘rsatuvchi kontrast holatdir. Ilmiy adabiyotdagi konseptual qarashlar [5; 7] bu ziddiyatni soddalashtirmasdan tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada nazoratning jazolovchi va o‘rgatuvchi shakllarini

farqlash ana shu muammoni boshqarishning nazariy yo‘li sifatida taklif qilinadi va empirik tekshiruvga ochiq qoldiriladi.

Institutsional tahlil legitimlik va ishonchni shunday qayta qo‘yishga imkon beradi: ishonch legitimlik e’tiqodlari bilan bog‘liq bo‘lsa ham ularni aynanlashtirish mumkin emas Amaliy boshqaruv nuqtayi nazaridan ushbu tezis resurs, vaqt va axborotning cheklanganligini inkor etmaydi; aksincha, cheklovlar mavjud bo‘lganda tanlovning normativ sababi yanada aniq ko‘rsatilishi kerakligini bildiradi. Odam institutga ishonsa ham alohida qarorni adolatsiz deb topishi mumkin vaziyatida yashirin muqobil xarajat va kuch asimmetriyasi ko‘rinadi. Tegishli nazariy manbalar [8; 3] mazkur masalani institutlar va ijtimoiy qadriyatlar kesishmasida talqin qilishga yordam beradi. Shu asosda institut, protsedura va konkret qarorga nisbatan ishonchni alohida o‘lchash taklif etilib, u amaliy siyosat uchun emas, avvalo ilmiy diagnostika uchun mo‘ljallangan mezon sifatida talqin qilinadi.

Aksiologik yondashuvda shaxslararo va institutsional kompensatsiyaning ahamiyati shundan iboratki, ba’zi vaziyatda kuchli institutlar past shaxsiy ishonchning zararini kamaytiradi, boshqa holatda esa shaxsiy aloqalar rasmiy bo‘shliqni to‘ldiradi Bunday talqin subyektlarning manfaatlari o‘rtasidagi farqni konfliktning o‘zi deb emas, asoslantirish talabini yuzaga keltiradigan tabiiy ijtimoiy holat deb ko‘rishga imkon beradi. Norasmiy kompensatsiya doimiy norma bo‘lsa teng imkoniyat va xolislik buzilishi mumkin esa bir tomonning pozitsiyasi umumiy mezon o‘rnini egallab qolishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu masala manbalarda turli nazariy kontekstlarda yoritilgan [4; 6]. Natijada norasmiy ishonchni institut o‘rniga emas, uning qo‘shimcha resursi sifatida ko‘rish taklifi shakllantiriladi. Uning ilmiy ahamiyati qat’iy hukm berishda emas, keyingi kuzatuv va qiyosiy tahlil uchun aniq mezonlar yaratishidadir.

model chegarasi masalasini tahlil qilishda boshlang‘ich nuqta shuki, tekshiriladigan ishonch modeli ishonch darajasini sonli hisoblaydigan tayyor indeks emas Mazkur tezisning institutsional ma’nosi shundaki, qaror faqat yakuniy natija bilan emas, uni hosil qilgan vakolat, sabab va javobgarlik zanjiri bilan ham baholanishi lozim. Muqobil holat sifatida nazariy kategoriyalarni bevosita so‘rov baliga aylantirish konstrukt validligini zaiflashtiradi ko‘riladi. Bunday vaziyat manfaatlar o‘rtasidagi real ziddiyatni ko‘rsatadi va uni mavhum ‘umumiy foyda’ bilan yopib yuborishdan saqlaydi. Adabiyotdagi yondashuvlar ushbu farqlashni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi [2; 5]. Shundan kelib chiqib, empirik bosqichda alohida indikator va o‘lchov vositalarini validatsiya qilish taklif etiladi. Bu mualliflik konseptual taklifi bo‘lib, amaliy qo‘llashdan oldin alohida empirik tekshiruv zarur.

Muhokamaning yana bir jihati iqtisodiy va axloqiy ratsionallikning o‘zaro aloqasidir. Resurs, vaqt va tashkiliy salohiyat cheklangan sharoitda tanlov muqarrar; biroq cheklovning mavjudligi normativ savollarni bekor qilmaydi. Aksincha, aynan tanqislik sharoitida ustuvorlikning kim foydasiga va qaysi sabab bilan belgilanganini ko‘rsatish zarur bo‘ladi. Shuning uchun institutsional-iqtisodiy tahlil manfaat va xarajatlarni ko‘rinarli qiladi, ijtimoiy-falsafiy tahlil esa bu taqsimotning qaysi shartlarda maqbul deb hisoblanishini tekshiradi. Ikki yondashuv birga qo‘llanganda boshqaruv qarorining nafaqat ‘ishlashi’, balki ‘asoslantirilishi’ ham tahlil qilinadi.

Shuningdek, maqoladagi normativ ramka kontekstga sezgir bo‘lishi kerak. Bir xil tushuncha turli institut va madaniy sharoitda turlicha amaliy mazmun kasb etishi mumkin. Shu sababli universal prinsiplar, qadr-qimmat, ixtiyoriylik, adolat, hisobdorlik yoki tekshiriluvchanlik, konkret indikatorlar bilan to‘ldirilmaguncha to‘liq amaliy tavsiyaga aylanmaydi. Keyingi tadqiqotlar hujjat tahlili, ekspert intervyusi, manfaatdor tomonlar so‘rovi va muayyan holatlarni qiyosiy tahlil qilish orqali taklif etilgan mezonlarning qaysi qismi empirik jihatdan farqlash kuchiga ega ekanini sinashi maqsadga muvofiq.

Ishonchning vaqtlararo iqtisodiy qiymati ham uning ijtimoiy-falsafiy mazmunini to‘ldiradi. Ishonch mavjud bo‘lganda tomonlar har bir harakatni qayta tekshirishga kamroq resurs sarflashi, kelishuvlar tezroq bajarilishi va koordinatsiya xarajatlari kamayishi mumkin. Biroq bu samara ishonchga loyiqlik mavjud bo‘lgandagina barqaror bo‘ladi. Agar shaffoflik, kompetentlik yoki javobgarlik zaif bo‘lsa, qisqa muddatli ‘ishonch krediti’ keyinchalik katta reputatsion va institutsional xarajatga aylanishi ehtimoli mavjud. Shu sababli ishonchni iqtisodiy jihatdan ham ko‘r-ko‘rona optimallashtiriladigan resurs deb bo‘lmaydi. Uning qiymati tekshiruv, tushuntirish va xato tuzatish mexanizmlarining mavjudligi bilan birga tahlil qilinishi kerak. Bunday yondashuv ishonch va nazoratni qarama-qarshi qo‘ymasdan, ularni barqaror hamkorlikning o‘zaro to‘ldiruvchi shartlari sifatida ko‘rsatadi.

Raqamli axborot muhitida institutsional ishonchning shakllanishi yanada murakkablashadi. Fuqaro yoki hamkor ko‘pincha qarorning o‘zidan ko‘ra uning parchalangan sharhi, platformadagi reaksiyalar yoki ikkilamchi manbalar bilan avval uchrashadi. Bunday sharoitda institutning ishonchga loyiqligi faqat to‘g‘ri qaror qabul qilish bilan cheklanmaydi; qarorning manbasi, dalili, tuzatish tarixi va mas’ul subyektini kuzatish imkonini berish ham muhim. Axborot ko‘pligi ishonchning avtomatik oshishi emas, balki verifikatsiya yukining ko‘payishi demakdir. Shu bois ‘tekshiriladigan ishonch’ modeli raqamli kommunikatsiyada manba identifikatsiyasi, ochiq dalil, xatoni tan olish va yangilangan ma’lumotni qayd etish kabi protsessual talablarga kengaytirilishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot “Ishonchning shaxslararo va institutsional shakllari” masalasini bir omilli yoki faqat ma’muriy talqindan chiqarib, o‘zaro bog‘liq normativ, institutsional va iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida ko‘rib chiqdi. Tahlil

shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy ahamiyatga ega qarorning maqbulligi yakuniy natija bilangina aniqlanmaydi: qaror qaysi qadriyatni himoya qilishi, manfaatlar va xarajatlarni qanday taqsimlashi, subyektlarga e’tiroz va qayta ko‘rib chiqish imkonini berishi hamda mas’uliyatni aniq belgilashi kerak. Maqolada taklif etilgan konseptual ramka bir-biriga qarama-qarshi ko‘rinadigan talablarni, samaradorlik va adolatni, vakolat va ishtirokni, barqarorlik va o‘zgarishni, individual hamda jamoaviy mas’uliyatni, mexanik murosa bilan emas, funksional chegaralar va protsessual kafolatlar orqali muvofiqlashtirishga qaratilgan. Shu nuqtayi nazardan, dialektik yondashuv qarama-qarshiliklardan birini yo‘qotish emas, ularning qaysi sharoitda bir-birini tuzatishi va qaysi nuqtada normativ xavf tug‘dirishini aniqlash imkonini beradi. Ilmiy natijaning asosiy ahamiyati tayyor empirik hukm berishda emas, balki keyingi tadqiqot uchun tekshiriladigan savollar, kategoriyalar va institutsional mezonlarni tartibga solishda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun taklif etilgan jadval va modellar validatsiya qilingan reyting yoki indeks sifatida emas, nazariy diagnostika vositasi sifatida qo‘llanishi kerak. Kelgusida ularni hujjat tahlili, qiyosiy holat tadqiqoti, ekspert bahosi va manfaatdor tomonlar bilan empirik ish orqali operatsionallashtirish, indikatorlarning ishonchliligi hamda kontekstga sezgirligini tekshirish maqsadga muvofiq. Bunday bosqichli yondashuv ilmiy xulosani me’yoriy ideal bilan cheklab qo‘ymasdan, amaliy boshqaruv va ijtimoiy munosabatlar haqidagi tekshiriladigan bilimga aylantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sultonov X.N. Axborot xurujlari sharoitida fuqarolararo ishonch inqirozining ijtimoiy-falsafiy mohiyati va namoyon bo‘lish mexanizmlari // Scientific Epicenter. 2026. Vol. 1, No. 5. p. 11–16. DOI: 10.5281/zenodo.23322089

2. Xakimov F.X., Kalkanov E. Fuqarolik jamiyatni shakllantirishning huquqiy asoslari // Conferencea. 2022. p. 318–321.

3. Латов Ю.В. Институциональное доверие как социальный капитал в современной России (по результатам мониторинга) // Полис. Политические исследования. 2021. No. 5. p. 161–175. DOI: 10.17976/jpps/2021.05.11

4. Кученкова А.В. Российская интеллигенция и институты: доверие или отчуждение? // Социологические исследования. 2017. No. 10. p. 113–121.

DOI: 10.7868/S0132162517100129

5. O’Neill O. Linking Trust to Trustworthiness // International Journal of Philosophical Studies. 2018. Vol. 26, No. 2. p. 293–300.

DOI: 10.1080/09672559.2018.1454637

6. Popple K. Trust and Political Life: the need to transform our democracy // Concept: The Journal of Contemporary Community Education Practice Theory. 2021. Vol. 12, No. 1. p. 1–9.

7. Berg M., Johansson T. Building Institutional Trust Through Service Experiences—Private Versus Public Provision Matter // Journal of Public Administration Research and Theory. 2020. Vol. 30, No. 2. p. 290–306.

DOI: 10.1093/jopart/muz029

8. Dellmuth L.M., Tallberg J. Why national and international legitimacy beliefs are linked: Social trust as an antecedent factor // The Review of International Organizations. 2020. Vol. 15. p. 311–337. DOI: 10.1007/s11558-018-9339-y